

ԱՐՏԱՍԱՅՄԱՆԵԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

Պարէնի գրաքննութիւնը թատրոնական գրաւածքների, Անէշխանականները և Ռաւաշուրը Պիեռ Լատի՝ աղագեթիկոս Իտալական համալսարանականները, Սմէշոյ՝ Ճաւար Իտալական նոր դրքերը, Մոնտեղազցայի ցուցահանդէսը, Գերմանական դպրոցական նոր օրէնագծի հետեւանքները, Բողոքական մի Նոր տաճար Բերլինում, Ընկերավարական հասարակութիւնը գալ XX դարում ըստ Էսթեն Ռիտերի, Լոնդոնի խորհրդաւանի նոր անդամները, Լոնդոնի բնական ժառանգողը և արւեստականը, Աձխահան բանի որներէ զործող ուրիշները, Մ. Չերազ՝ 13 աղբիւր Folklore՝ ժողովին, Մ. Չերազի դասախօսութիւնը 1891 թ. մայիսի 6-ին, Առաջին պրէլատ դոցիտ տիկին Կեմպին:

Ֆրանսիական պատգամաւորների ժողովը նորերս մերժեց ալն օրինադիւր որ առաջարկում էր 3 տարով վերացնել թատրոնական գրաւածքների ցենզուրան որը՝ ի դէպ ասած Պարիզում Անատոպիէ 1) կնոջ անունով է կոչւում: Յատկապէս ալս խնդիրը ուսումնասիրելու համար կազմած լանձնաժողովի ղեկուցումից—ի թիւս ալ հետաքրքիր տեղեկութիւններ—երևաց որ Ֆրանսիայում թատրոնական ցենզուրան ծնունդ է է առել 789 թ. Կարլոս Մեծի (Charlemagne) օրով և որ ալուհետեւ «տիկին» ցենզուրան առաջ ղենալով—խստացել է մինչև ծալրալեղութեան և ծիծաղաշարժ չափազանցութեան: Նոյն ղեկուցման մէջ առաջ է բերւած Մեյլակի 2) «Գեղեցիկ Հեղինէի հեղինակի» կարծիքը—մի հեղինակի, որին չի կարելի մեղադրել ամօթխածութեան (prudeur) չափազանցութեան մէջ: «Թատրոնական գրաքննութիւնը պէտք է անպատճառ պահպանել, ասում է Մեյլակը, Հասարակութիւնը, ամբողջ սիրում է զարմախօսութիւններ (gauloiseries) և երիտասարդ հեղինակները՝ ճանաչելով ալս թուլ երակը—գալթակուած կը լինին օգտւել ալս հանգամանքից և մէջ բերել իրանց գրաւածքներում թէ կասկածելի խօսքեր և թէ դրութիւններ՝ եթէ չը զգան գրաքննութեան սանձը»:

Անխիստականների ձեռքով Պարիզում գործող պալթոմները միանգամալն գրաւել են բոլոր աշխարհի ուշադրութիւնը: Պարիզի բնակիչները

1) Madame Anastasie.

2) Meilhac.

և հաղարատը օտար երկրացիք սարսափահար են եղել. այս վերջինները չտապում են թողնել Ֆրանսիայի անհիւրնակ և ահաւոր դարձած մալրաքաղաքը: Անիշխանականների այս սարսափ գցող միջոցների առաջնաունելու համար հանրապետական կառավարութիւնը մտածում է լանցաւորներին մահաւն պատժի ենթարկել: Մարտ 15/27 Նիշի փողոցի պալթոմի հեղինակը արդէն զատաստանի ձեռքին է: Նրա առունն է Ռաւաշուր: Այս իսկ ռոպէին հեռագիրները լատնում են թէ Ռաւաշուր խոտոտվանել է թէ ինքն է պալթոմներ գործել թէ Ան-Ճերմեն բուլւարում և թէ վիշաւ Նիշի փողոցում: Նրան ենթարկել են մշտնջենաւոր աքսորի:

«Տան» լրագիրը հաղորդում է, որ Պարիզի բոլոր 20 թաղերում (բացի IX-ից) անիշխանականների մի-մի կամ երկու-երկու խմբակներ կան 50—60 մարդուց բաղկացած: Բացի այդ կան նաև երկու միջազգային խմբեր ամեն մէկը 200—300 հոգուց: Պարիզում բոլոր անիշխանականների թիւը ըստ ոմանց 3000 է, ըստ այլոց 10,000: Վերջին ռոպէին ներքին թիւը ըստ ոմանց 3000 է, ըստ այլոց 10,000: Վերջին ռոպէին լատնւոց որ ալն հիւրանոցը, ուր ձեռքակալել էր Ռաւաշուրը, օդն է ցնդել: Անկասկած է, որ սա անիշխանականների վրէժն է:

Սարսափը այն աստիճան ընդհանուր է, որ բոլոր կառավարութիւնները՝ իսպանիական, ֆրանսիական, Գերմանիական, իտալիական հրամաններ են արձակել լատնի անիշխանականներին կալանաւորելու: Նոյն իսկ Անգլիան, որ մինչև այժմ անպայման ապաստանարան էր տալիս անիշխանականներին—մոտաանջութեան և տատանմունքի մէջ է:

—Ֆրանսիական ակադեմիկոսները սակայն ակադեմիական սառնասրտութեամբ և անտարբերութեամբ դէպի քաղաքական այս վերջին անցքերը՝ ապրիլի 7-ին մի տօն ունեցաւ:

Այդ տօնը մի նոր անմահի՝ արդէն անմահ հռչակածների շրջանի մէջ ընդունելն էր, և այդ նոր անմահը Պիեռ Լոտի'ն է:

Ակադեմիական ակադեմիա տօնը կատարում է միշտ շատ փառաւոր կերպով: Ըստ սովորութեան նորընծայ ակադեմիկոսը մի գովասանական ճառ ասաց ի պատիւ իւր նախորդի, ալն է Օկտաւ Ֆենիլէ'ի ¹⁾:

Նորընծայի այս ճառը շատ հետաքրքրական է իբրև բնորոշ Լոտի'ի ընաւորութեան: Պիեռ Լոտի'ն իւր այս ճառի մէջ գործածեց՝ ևս բառը 175 անգամ և նոյն բառը հոլովեց 137 անգամ ²⁾: Ակադեմիկոս Մեդիեռը, որին վիճակած էր պատասխանել Լոտի'ի ճառին—պարզ կերպով ասաց թէ՛ իւր վրա եղած պարտաւորութիւնների մի մասը ինքը ճառախօսը լանձն

¹⁾ Octave Fenillet. տես «Մուրճ» № 2. 1891 թ.

²⁾ Ուշիդ հայերը սա է՝ je (ես) — 175 անգամ moi (նոյնպէս՝ ես) mon, mes (իմ՝ նշակի և հոգնակի) — 137.

առաւ ինքն իւր մասին խօսելով. Լրագիրները շտապեցին արձանագրել թէ «Լոտի» գովասանական մի ճառ արտասանեց ի պատիւ Լոտի'ի»:

Խօսելով Օկտաւ Ֆեօէի մասին—Լոտին ասաց որ ինքը գրեթէ երբէք չի կարդում գրքեր, որովհետեւ գրքում լաւեւած որ և է միտքը նրան զգուշ է: Նա արամարանք արտալալտեց գէպի եղած գրականական բոլոր ուղղութիւնները, չիղաները և մասնաւորապէս գէպի Զուլպինը: Նա իրան կուսակից անւանեց Ֆէօէի «իդէալական ուղղութեանը» մի հեղինակի, որի գրածքներին Լոտին գուշակեց մշտական լաջողութիւն:

Լոտիի իսկական անունն է Ժիւլիեն Վիօ: Նա ալժմ 42 տարեկան է: 1867 թւից գրել է Նաւաստի և մինչև 1890 թիւը ծովալին ճանապարհորդութիւններ է արել՝ Հիւսիսալին և Ատլանտեան ծովերում, եղել է Սենեգալում, Պոլսում, Տոնկինում, Նապոնիալում:

Իւր առաջին սիրահարութիւնը Տաիտի կղզիներէրից մինի վրա մի թուկ դեղներեւ գեղեցկուհու հետ—նա նկարագրել է մի ուսմանում, որի հերոսին և անւանել էր Լոտի: Անուհետեւ Վիօ'ն պահպանել է իւր ալջ ծածկանունը: Իբրեւ ծովագնաց և վիպասան նա լաջողութիւն ունի Պարիզի բարձր շրջաններում: Բալց գրականագէտների և ծովագնացների համակրութիւնները նրա կողմը չեն: Նրա բնաւորութեան բնորոշ լատկութիւնն է՝ իրան ցոլց տալը և անտիառութիւնը, որը անսահման է:

Նրա միւս ճանաւոր գրածներն են Սպագի ուսմանը, Խալանդիալի ձկնորսները (Pêcheur d'Islande) և Նուվէլ Ռեվիւլ ամսագրում տպուղ Fantôme D'Orient:

Ի գէպ՝ Պիեռ Լոտին տեղ է գտել Արշակ Զորանեանի վերջնա լուս բնծալած «Արշալուսի ձալներ» գրքի մէջ, մի հանգամանք որ բնորոշում է նաև հալ հեղինակին:

—Գրեթէ ամեն բարեկենդանին՝ ուրախ և զւարճալի կարնաւալի օրերին—խտալական համալսարանների ուսանողները անկարգութիւններ են անում, անկարգութիւններ, որոնք ունին մի աստառ և որ մեղանից շատ շատերին անլալտ է: Խտալական համալսարանների հնացած և վատ կազմակերպութեան մասին առաջին վեցամնակի սկզբում լուաւորութեան մինիստր Վիլլարի'ն (Villari) ասել էր զիմելով ուսանողներին իւր մի նամակով. «Շատ ցանկալի և շատ զգալի է դառել համալսարանական մի վերանորոգութիւն. ևս լուս ունեւ շտաով դրա վերաբերեալ մի օրինադրի ներկալացնել պարլամենտին»: Եւ լիբաւի՝ խտալական շատ համալսարաններում բնդոճակ և պաշտած պրոֆեսորների կողքին կան շատ երիտասալղ և անփորձ սնտիառներ: Միւս կողմից համալսարանի կանոնները շատ բժախնդիր են (tracassier). ուսանողը պարտաւոր է սովորել նաև շատ անկարեւոր բաներ: Գիմնազիական նորաւարտը համալսարան մտնելով շտապում է ստանալ ազատութիւն, մեծ զին դնելով իւր քաղաքացիական արժանաւորութեան և իւր մարդկալին իրաւանց լան-

տասխան իրերը Ալապէս օրինակի համար—ունալնութեան հանդէպ զրւած էին կանանց կրօնախնայներ և ալ զրանց նման բաները:

Ալապս ցուցահանդէսի հեղինակը, գլուխ բերող—սարգողը էլի վիշակ անխոնջ գլխոնակուն Մոնտեզազցան ¹⁾ է:

Գերմանական դպրոցական նոր օրինադիւթ լօրինողները որոնք ուղում էին կուսել լողալով հոսանքի դէմ—կոմա Յեդլիցը (Zedlitz) և զենեքալ կապրիւն—տւին իրանց հրաժարականները: Սակալն թագաւորը ընդունեց միայն առաջինին, իսկ զենեքալը դեռ շարունակում է պահպանել Բիւմարկի տեղը: Լիտ վերցնելով առաջարկւած օրինադիւթը և ալապիսով պարտութիւն կրելով գերմանական պարլամենտում՝ գերմանական կայսրը լադթութիւն է տարել պրուսական լանդտագում, ուր նորեւր ընդունեց տասը միլիօն մարկի կրեդիտը ալն բողոքական տաճարի համար որի կառուցանելու փափագը լալտեմ էր հանգուցեալ Վիլհելմ 1՝ 1867 թ. իւր մի զեկրետով: Հանգուցեալ Ֆրիդրիխ կալսրը իւր կարծաւն թագաւորուեան միջոցին նմանապէս չը լալողեց գլուխ բերել իւր հօր ցանկութիւնը: Տաճարի կառուցանելը ալապիսով իրագործում է Վիլհելմի թոռը: Հէնց որ լալտեմի եղաւ կրեդիտի ընդունելը, իսկոյն տեղացին ընկերակարականների և հրէաների լարձակումները: Բնչպէս, աղաղակում են սրանք,—տասը միլիօն մի եկեղեցու համար:

Ալա երկու կուսակցութիւնները համերաշխ են երբ խօսքը անցեալի և ներկալի վերաբերեալ է,—բայց ոչ ապագալի: Ալա երեսց ալն ընդունելութիւնից, որ արին հռչակաւոր առաջադիմական պատգամաւոր Խօթեն Բիխտերի նոր լոյս ընծալած երգիծաբանական մի գրածքին, որի վերնադիրն է «Ապագալի ընկերակարական պատկերներ» ²⁾:

Ալա սատիրալի մէջ Բիխտերը իրագործւած է ներկալացնում XX-րդ դարում ալն սկզբունքները, որոնք ընդունեցան Էրֆուրտի ժողովում և որոնք տենչանք կարող են համարել Բերեկի, Լիբկնեխտի և ալ ընկերակարականների:

Ամենից առաջ բանելը (работа) պարտաւորեցուցիչ է ամենքին—ալն է արական և իգական սեռի՝ 21 մինչև 65 տարեկան ունեցողներին: Սերխալքը և պատանիները ուսում են առնում հասարակաց տաւանարաններում պետական ծախքով: Ժերերը և պառւանները ապաստանում են պետական ապաստանարաններում: Բոլոր շարժական և

¹⁾ Մոնտեզազցալի հետեւեալ աշխատութիւնները թարգմանւած են ռուսերէնի՝ Нравный вѣкъ Эстазы человека, Счастье и трудъ, Больная любовь Лицеѣрный вѣкъ և այլն:

²⁾ Sozialdemokratische Zukunftsbilder.

անշարժ գույքը և գրամագույնը դառնում են համայնական (collectivité)։ Բոլոր տոկոսաբեր թղթերը, արժեւորմանը և ալլն և ալլն ոչնչացնւում են, թափած գրամ՝ ոսկի թէ արծաթ և թէ թղթադրամ չը պիտի լինի։ Ի վարձատրութիւն իրանց աշխատանքի քաղաքացիները կը ստանան միայն մի ամսով (ալս կէտը նախատեսւած է՝ ալսպէս թէ ալնպէս հարստութիւն դիզելու առաջքն առնելու համար)։

Տները և հողերը տէրութեան սեփականութիւն կը լինին։ Բնակարանները բաժանւում են վիճակով։

Բերլին քաղաքը տնօրինւում է ալսպէս, հաշի է առնւում թէ ինչքան տուն և սենեակ է հարկաւոր վարչութեան, ապաստարանների, արհեստանոցների, ընդհանուր ճաշարանների և ալլ հաստատութիւնների համար։ Դիցուք տակին մնում է 1 միլիօն սենեակ։ Ապա բոլոր բանողները ալն է 21 — 65 տարեկանները կստանան մի-մի սենեակ։ Մնացեալները կապրեն համալնքով։ Ամուսինները կարող են ունենալ իրար կից սենեակներ։ Քաղաքում կը լինեն հազար ճաշարաններ և ամեն մէկում հազար զրացիներ ճաշ կը ստանան։ Ճաշում են կէսօրից մինչև ժամը վեցը ամենամօտ ճաշարանում։ Ճաշատուն մտնելիս զուք ստանում էք մի թւակիր տոմսակ և սպասում ձեր հերթին։ Որովհետև սպասողների թիւը մեծ է՝ ուստի պէտք է շտապ ուտել, ապա թէ ոչ վերակացուն կը խնդրի որ զուք վերջ դնէք ձեր որոճման։ Ճաշի խորտիկների ցուցակը կազմւած է «ուտելիքներ» կատակ մինիստրութիւնից, որը գիտնականապէս որոշում է ազոտալիւն և ալրոմինալիւն նիւթերի անհրաժեշտ քանակութիւնը և ըջանիկ բերլինցիների հանապազօրեալ ճաշի մէջ և ալսպիտով կատարեալ հաւասարութիւն՝ կերակուրի նոյն քանակութիւնը և որակութիւնը, միևնոյն ճաշարաններում և միևնոյն ժամին։ Ալս բոլորից լետով դալիւ է ալս մթնոլորդի միջից մէկի պատմութիւնը, ալն է մի նախկին կազմարարապետի։ Սա ընդգրկել էր ընկերվարութիւնը մեծ ոգևորութեամբ և իսկոյն հիւսթափել տեսնելով իւր չուսախաբութիւնը։

Նրան հեռացրին իւր հօրից և իւր զաւակներից։ Նա ալլ ես չի կարող ձեռք բերել իւր զօքանչի ձեռքով կոպէկ-կոպէկ հաւաքած մի քանի հարիւր բուրլու օծիտը։ Առաջ ինքը տէր էր — ալժմ մշակ է դառել։ Իւր բոլոր ունեցածից նրան թողել են միալն մի անկողին, 6 հատ աթոռ, մի սեղան և մի պահարան։ Նրան նշանակել են վերակացու արհեստանոցում ուր մշակները գալիս են միալն ժամանակ սպանելու համար։ Քանի որ գինը մէկ է՝ ոչ ոք մշակներից չի աշխատում խնամքով և շնորհքով բան շինել։ Վատնում են միմիալն ժամանակը, փլացնում և գողանում նիւթերը և գործիքները։ Ալս իսեղձ կազմարարի փոքրիկ աղջկան ալնպէս լաւ են խնամել ապաստանարանում որ նա ալնտեղ մեռնում է։ Իսկ մեծ սղան չաջողում է փախչել Ամերիկա, ուր ընկերվարութիւնը չարմար հող չէր գտել իւր համար։ Քանի որ գիւղացիներին զօռով են ստիպել նոր կար-

գերը՝ երկրի մէջ եղած դժգոհութիւնը գնալով ընդհանրանում է: Երկրին կորուստ և մնանկութիւն է սպառնում: Դրանց ոչ մի ապրանք չի պահանջում: մինչև ան ստորձան վատ են պատրաստուում ալժմ երկրի արդիւնարեւութիւնները:

Դրութիւնը գնալով դառնում է անսանելի. արտահանութեան պակասը լրացնելու համար ստիպում են բանել 14 տարեկանից 75 տարեկաններին: Այդ ևս չի օգնում: Մուլութիւնը վարակում է ամենքին: Առաջ են գալիս զանազան կուսակցութիւններ, ոմանք պահանջում են վերադարձ դէպի հինը, ոմանք աւելին են պահանջում քան ինչ որ է: Ներքը տեղի է ունենում մի ապստամբութիւն: Դրանց լարձակում են թշնամիները: Բայց ալստեղ կտրւում է պատմութիւնը, որովհետև պատմող կադմարարը գնդակահար եղած մեռնում է Բիխտերի ցանկութիւնից...

Անկասկած գորանով Բիխտերը մեծ բան չ'ապացուցեց:

— Ամենքը և մանաւանդ իրանք լոնդոնցիք շատ զարմացան, երբ քաղաքակն խորհրդարանի նոր անդամներին ^{3/4} ընտրեցան անկտտ առաջադիմականներից. իսկ մնացեալ ^{1/4} դարձեալ անծանօթ չափաւորականներից: Մինչդեռ լոնդոնը թէ պարլամենտի համար և թէ վիշեալ իւր խորհրդարանի համար ընտրում էր միշտ դիրք ունեցող և չափնի պահողականներին:

Այս ընտրութիւնները, որ գլխաւորապէս չաջողքեւ են քաղաքական կլուքները—լոյս է տալիս Գլադստոնի կուսակցութեան թէ նոյն ուղղութեան մարդիկ կընտրւին նաև 1893 թ. պարլամենտի համար:

— Ամենայն ընթերցող լոնդոնի մասին խօսելիս անպատճառ պէտք է մտաբերի լոնդոնի տիեզերահռչակ մառախուղը, աչն բնական մառախուղը, որի գէմը առնելու միջոցներ դեռ չեն գտնւած և որը, բացի մարդկային զոհերի պատճառ լինելուց, նաև ծախքի մէջ է գցում՝ քաղաքը օրը ցերեկով լուսաւորելու համար:

Բանից դուրս է գալիս, որ, բացի ալդ բնական մառախուղից, մի ուրիշ արեւստական մառախուղ ևս կա՞ լոնդոնում, որը առաջինից ոչ պակաս վնասակար է և զօրեղ:

Այդ արեւստական մառախուղը լոնդոնում սպառող քարածուխից առաջացած ծուխ ու մոլխն է: Լոնդոնը սպառում է թէ իւր գործարաններում և թէ տան օջաղներում և վառարաններում տարեկան մօտ 420 միլիոն փութ քարածուխ. օրեկան ասել է մօտ $1\frac{1}{8}$ միլիոն փութ: Որպէս զի այս թւերը չափազանցրած չը թւին, շտապենք ասելու որ մօտ $\frac{4}{3}$ միլիոն բնակիչ ունեցող քաղաքը իւր մէջ ունի 800.000 տուն: Որեկան միլիոն փութ ալրող ածուխի ծուխը բնական մառախուղից պակաս չէ: Հաշւած է, որ ալդ ծուխը պարունակում է իւր մէջ 12.000 փութ փոշիա-

